

4. RACIONALISTA METAFIZIKÁK (Descartes, Spinoza, Leibniz)

A következő leckékben a racionalista szerzők (Descartes, Spinoza, Leibniz) metafizikai tanításából a szubsztancia-elméletüket tekintjük át.

Olvasmányok:

Descartes: *Értekezés a módszerről*. Ford. Boros Gábor, Budapest, Ikon Kiadó, Matúra bölcsélet sorozat, 1992, 4. rész, 42-52. oldal.

Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor, Budapest, Atlantisz, 1996, Második elmélkedés, 33-43. oldal.

Spinoza: *Etika*. Ford. Boros Gábor. Budapest, Osiris, 1997, 25-81. oldal.

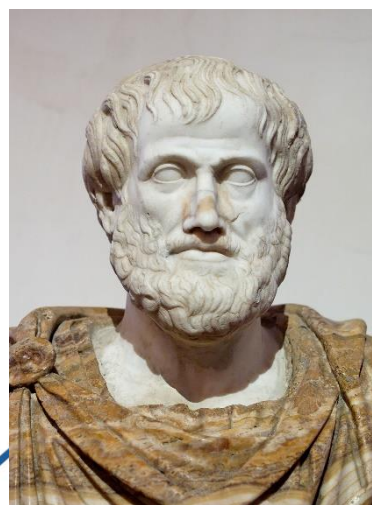
Leibniz: *Újabb értekezés az emberi értelemről*, Budapest, L'Harmattan, 2005, Előszó: 17-36. o.

Leibniz: *Monadológia*, In: Leibniz: *Válogatott filozófiai írások*. Ford. Endreffy Zoltán, Nyíri Tamás, Bp, Európa, 1986.

4.1. lecke: A szubsztancia fogalma

Mi a metafizika?

A metafizika kifejezés Arisztotelész *Metafizika (Meta ta phüsika)* című művének címéből származik. Eredetileg, jóval Arisztotelész halála után, ezzel a címmel azokat az előadásait gyűjtötték egybe, amelyek nem voltak besorolhatóak a természetfilozófia (Fizika) tárgykörébe. A metafizikai előadások ugyanis a létezés ama területét vizsgálják, amelyek **nem tartoznak az érzéki tapasztalat körébe és nem anyagi természetűek**. A metafizika tehát a **fizikán túli valóságot** vizsgálja. Arisztotelész ezt **első filozófiának** nevezi, hiszen ha a tudomány az okok feltárásának művészete, akkor a metafizika a fizikai világ legelső okait kutatja, és így **elméletben megelőzi a természetfilozófiát**. A 17. századi gondolkodásban is a metafizika olyan dolgok kutatását jelenti, amelyek nem tartoznak a fizikai világhoz. Ilyen például a **lélek halhatatlansága**, **Isten léte** és a **szubsztancia természete**. A szubsztancia vizsgálata szűkebb értelemben az **ontológia (lételmélet)** területéhez tartozik.

Arisztotelész (Kr. e. 384-322)

Mi a szubsztancia?

A szubsztancia kérdése a lét/létezés kérdésével kapcsolatos. Arisztotelész szerint a „mi a lét?” vagy „mi a létező?” a filozófia legnehezebb kérdése, amely örökké kérdéses marad. Ha a „mi a lét?” kérdését egyes anyagi létezők kapcsán tesszük fel, akkor megfigyelhetjük, hogy **az anyagi létezők állandó változásnak vannak alávetve**: ha nem tartjuk karban, minden megfakul, elrozsdásodik, elromlik, amortizálódik, megöregszik stb. Az anyagi dolgoknak azonban csak a különböző **jellemzőik** szenvednek el változást, miközben **maga a dolog ugyanaz marad**. Amikor arra kérdezzük rá, hogy mi az, ami egy anyagi dologban minden változás dacára ugyanaz marad, akkor a **dolog léte**re vagy **lényegére** kérdezzük rá. Ez nem látható, hiszen mindaz, ami látható a dolog felszínén megváltozhat. A dolog lényege vagy léte ezért csak metafizikailag hozzáférhető. **Ezt nevezzük a dolog szubsztanciájának.**

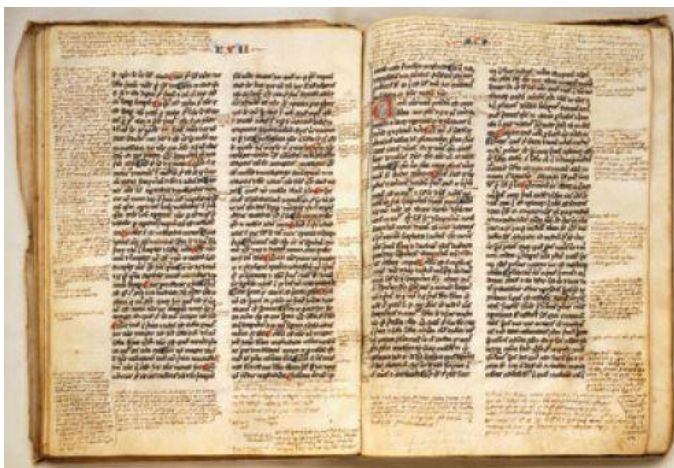
A szubsztancia latin kifejezés (a görögök az *úszia* kifejezést használták), ami azt jelenti, hogy „**alá-álló**”. Azaz a felszíni tulajdonságok (attribútumok) hordozója a szubsztancia, ami a dolog létét és lényegét alkotja. Ez a **dolog mivolta**, ettől az a dolog, ami.

Arisztotelész így határozta meg a szubsztanciát:

„A szubsztancia [*úszia*] szó két értelemben használatos: először, mint a végső alap, amelyet már nem állítunk egy másik dologról, s másodsor, mint egy bizonyos meghatározott egyed (individuum) a saját lényegében véve, és amely (gondolatban) elválasztható, tehát minden létező alakja vagy formája.” Arisztotelész: *Metafizika*, V, 8, 1017 b

Arisztotelész Metafizikája egy középkori kódexben.

Arisztotelész itt két jelentését is megadja a szubsztanciának. **(1) Az egyik nyelvi meghatározás.** A tulajdonságokat (attribútumokat) több dologról is állíthatjuk: az alma piros, a zászló piros. Azonban, ha arról a zászlóról beszélek, amelyet éppen a kezemben fogok, és azt mondom: „Ez zászló”, akkor ezt másról nem állíthatom, csak erről a dologról, ami itt van a kezemben. Ez a legvégső alap, a szubsztancia, ami csak erre a létezőre igaz. **(2) A másik ontológiai (lételméleti) meghatározás.** A dolog a saját lényegében véve. Ezt Arisztotelész itt mint a dolog anyagának és formájának egységét határozza meg. Egy bronzkard a

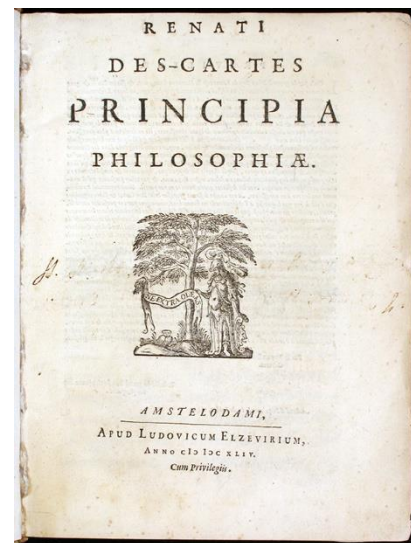
bronznak mint anyagnak és a kardnak mint formának az egysége. E kettő gondolatban elválasztható, de lényegében **e kettő egysége az a végső alap**, amely annak az egyedi kardnak a szubsztanciája, amelyet adott esetben a kezemben tartok. Ezt nevezzük Arisztotelésznél **anyag-forma tannak**.

A szubsztancia fogalma a korokban nem változik, de koronként más-más aspektusát hangsúlyozzák. A kora újkorban Descartes így határozza meg a szubsztanciát:

„Amikor megragadjuk a szubsztanciát, akkor csupán egy oly módon létező dolgot ragadunk meg, amelynek csak önmagára van szüksége ahhoz, hogy létezzen.” Descartes: *A filozófia alapelvei*, ford. Dékány András, Budapest, Osiris, 1996, I. rész, 51§, 51. oldal.

A szubsztancia ezek szerint az, ami „**önmagánál fogva létezik**”, azaz „**önmagán kívül nem szorul rá másra ahhoz, hogy létezzen**”. Ez a meghatározás nem különbözik lényegesen az arisztotelészitől. A jellemzők (attribútumok) önmagukban nem léteznek, csak akkor, ha valami „hordozza” őket, és ezáltal létet ad nekik. Arisztotelész szerint sárga mint olyan önmagában nem létezhet, csak valami attribútumaként, amitől a létét kapja. A szubsztancia azonban nem kapja mástól a létét, hiszen ő maga lét. Ezért nem szorul rá másra a létezéséhez.

Descartes: A filozófia alapelvei (*Principia philosophiae*, 1644)

A kora újkori metafizikák

Arisztotelész metafizikája és ontológiája a középkori skolasztikus gondolkodásban **paradigmává vált**. Ez azt jelenti, hogy a középkorban nem dolgoztak ki Arisztotelésztől lényegesen eltérő szubsztancia-elméleteket. A kora újkori gondolkodás ezzel szemben szakított az arisztotelészi gondolkodói hagyománnyal és **teljesen új alapokra helyezte a létről való gondolkodást**.

A kora újkorban a racionalista gondolkodóknál találunk jelentős metafizikai rendszereket. Az empiristák, a már tárgyalt okoknál fogva, kritikusan viszonyultak a metafizikai gondolkodáshoz. Descartes, Spinoza és Leibniz egészen új metafizikai rendszereket hozott létre, amelyek lényegesen különböztek az arisztotelészi rendszertől. **A kora újkori gondolkodás egyik legnagyobb filozófiai teljesítménye az, hogy teljesen új**

ontológiai elméleteket dolgoztak ki, amelyek arra a kérdésre próbáltak válaszokat adni, hogy „mi a lét?”.

A kora újkori ontológiák újdonságát a szubsztanciák számnak változásával érzékeltethetjük. A következő táblázatban összefoglaljuk a kora újkori szubsztancia elméletek fő jellemzőit az arisztotelészi elmélethez viszonyítva.

	A szubsztanciák száma	A szubsztanciák megnevezése	A szubsztanciák tulajdonságai	Megjegyzés
Arisztotelész	Végesen sok (minden fizikai létező anyag és forma egysége, a világ véges, ezért a véges világban végesen sok szubsztancia van)	Anyag-forma egysége	Sem az anyag nem létezhet forma nélkül, sem a forma anyag nélkül. Csak gondolatban választhatóak el egymástól.	A szubsztancia formája alkotja az anyag egységét. Ezt nevezzük szubsztanciális formának.
Descartes	Kettő	Kiterjedt dolog (<i>res extensa</i>), gondolkodó dolog (<i>res cogitans</i>)	A szubsztancia maga a dolog (<i>res</i>). Ennek vagy a kiterjedés (<i>extensio</i>), vagy a gondolkodás (<i>cogitatio</i>) a tulajdonsága.	A kiterjedés (az anyag, test) és a gondolkodás (elme, lélek) tehát két különböző létmód, amelyek nem szorulnak rá a másakra saját létezésükhöz.
Spinoza	Egy	Isten maga a természet, maga a szubsztancia (<i>Deus sive natura sive subsztancia</i>).	Isten és a világ ugyanaz. Ezért Isten egyszerre gondolkodó és kiterjedt dolog.	Istennek végtelen sok attribútuma van, amelyekből az ember csak kettőt ismer: a kiterjedést és a gondolkodást.
Leibniz	Végtelenül sok	Monász	Minden monász ún. „metafizikai pont”. Az egész világ ki van töltve monászokkal. Minden monász élő, azaz észleléssel (<i>perceptio</i>) rendelkezik.	Minden monász az egész világmindenség „élő tükre”. A monászok abból a nézőpontból, amelyben elhelyezkednek, tükrözik saját percepciójukban az egész világmindenséget.

Összefoglalás:

A metafizika a fizikai valóságon túli létezés természetét vizsgálja. Ilyen a lélek halhatatlansága, Isten léte vagy a szubsztancia természete. A szubsztancia vizsgálata arra a kérdésre próbál választ adni, hogy mi a lét?, miben áll a létezők mivolta? A szubsztancia természetéről kifejtett Arisztotelészi tanok paradigmatickussá váltak és a középkorban is bevettek voltak. A kora újkor egyik legfontosabb filozófiai teljesítménye, hogy a szubsztancia arisztotelészi fogalmát átalakította, és új lételméleti rendszereket vezetett be.

Kérdések:

Határozza meg a következő fogalmakat: szubsztancia, attribútum, anyag-forma tan, ontológia!

Mi az anyag-forma tan lényege?

Mit jelent a szubsztanciális forma kifejezés?

Hogyan határozza meg Descartes a szubsztancia fogalmát?

Milyen speciális területeket vizsgál a metafizika?

Mi a metafizika és az ontológia közötti viszony?